

מצוות הצדקה הציבורית- מקומן של עמותות הצדקה והכפיה על הצדקה ע"פ תורה

הקדמה ומיקוד

השבוע נעסוק ביחס בין נתינת הצדקה הציבורית, לעומת נתינת הצדקה האישית. תו"כ כך נעסוק בעמותות הצדקה וביחס המדינה אליהם, וכן במשמעות דין "כופים על הצדקה" הלכה למעשה, בזמן כינונה של מדינה המנהלת מדיניות רווחה ע"פ תורה.

בגלל חג החנוכה הבעל"ט לימודנו בנושא זה יתפרסם על פני שבועיים (הכוללים בתוכם את חופשת החנוכה). שהינם למעשה שבוע וחצי של לימוד. כך ששיעורי הסיכום על סוגיה זו יערכו רק בימי רביעי ד' בטבת וחמישי ה' בטבת. זו הסיבה שסוגיה זו ארוכה יותר ויש לנהל את זמן הלימוד בהתאם.

לימודנו מתחלק לשבעה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

חלק א: סדרי עדיפויות במתן צדקה- בחלק זה נלמד מהם סדרי העדיפויות במתן צדקה. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה (אם הזמן קצר ניתן לדלג על הב"י)

חלק ב: גודל שכר גביית הצדקה מהציבור- בחלק זה נלמד מהו היחס בין נותן הצדקה בעצמו לבין גבאי הצדקה- מנהל ועובד בעמותות הצדקה. חלק זה מהווה מעין הקדמה לחלק הבא. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה.

חלק ג: קופה ציבורית של צדקה- בחלק זה נלמד את מקומן של קופת הצדקה ועמותות הצדקה כפי שראו חז"ל. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה, למעט הסיפרי והרמב"ם שעליהם ניתן לדלג.

חלק ד: לאיזו עמותת צדקה יש לתרום- בחלק זה נלמד לאיזו עמותה ניתן לתרום כספי צדקה ולאיזו לא, וכן כיצד מוטל על עמותות הצדקה להתנהל. חלק זה הינו מעין נספח לחלק הקודם. מיקוד המקורות בחלק זה: אם הזמן קצר ניתן לדלג לחלוטין על חלק זה. בהנחה שהזמן מאפשר יש ללמוד את הגמ' ב"ב והתוספות שעליה, וכן את דברי שבט הלוי (על שני המקורות מהרמב"ם וכן על הב"י ניתן לדלג)

חלק ה: כפייה על הצדקה- בחלק זה נלמד על הכפייה במצוות הצדקה, משמעותה וגדריה. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה

חלק ו: חיוב תשלום מזונות לבניו מדין צדקה- חלק זה הינו המשך ישיר של החלק הקודם ובו נלמד על היחס בין חובת תשלום מזונות לילדיו לבין כפייה על צדקה באשר היא. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את שלושת המקורות מהגמ' כתובות (על דברי רש"י והרמב"ם ניתן לדלג). לאחר מכן יש ללמוד את דברי הרשב"א ורבנו ירוחם ולהבין את המחלוקת ביניהם וכיצד פסק בה השו"ע. לאחר מכן יש ללמוד היטב את דברי ההפלאה בהסברו בדברי השו"ע ואת הדין שלמד האגרות משה בעקבות יסוד דברי ההפלאה (על הישמח לבב, אבני מילואים וברכי יוסף ניתן לדלג).

חלק ז: שאר מדרגות הצדקה- בחלק זה נלמד מהם שאר מדרגות הצדקה כפי שמנאום הפוסקים אחר נתינת הצדקה לקופת הצדקה. אם הזמן קצר יש לדלג לחלוטין על חלק זה. אם ישנו זמן יש ללמוד בעיקר את דברי השו"ע.

סדרי עדיפויות במתן צדקה

1. ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קטז

כי יהיה בך, ולא באחרים. אביון, תאב תאב קודם. אחיך, זה אחיך מאביך כשהוא אומר מאחד אחיך, מלמד שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך. באחד שעריך, יושבי עירך קודמים ליושבי עיר אחרת. בארצך, יושבי הארץ קודמים ליושבי חוצה לארץ כשהוא אומר באחד שעריך היה יושב במקום אחד אתה מצוה לפרנסו היה מחזר על הפתחים אי אתה זקוק לו לכל דבר. אשר ה' אלהיך נתן לך, בכל מקום.

2. תלמוד בבלי מסכת נדרים דף סה עמוד ב

מתני'. ועוד אמר ר"מ: פותחין לו מן הכתוב שבתורה, ואומרין לו: אילו היית יודע שאתה עובר על לא תקום ועל לא תטור, ועל לא תשנא את אחיך בלבבך, ואהבת לרעך כמוך, וחי אחיך עמך, שהוא עני ואין אתה יכול לפרנסו, אמר: אילו הייתי יודע שהוא כן לא הייתי נודר - הרי זה מותר.

גמ'. א"ל רב הונא בר רב קטינא לרבנן, נימא: כל דמעני לאו עלי נפיל, מאי דמטי לי לפרנסו בהדי כ"ע מפרנסנא ליה! א"ל, אני אומר: כל הנופל, אינו נופל לידי גבאי תחלה.

3. שיטה מקובצת (בשם הרא"ם) מסכת נדרים דף סה עמוד ב

...לישנא אחרינא ועיקר לימנו ליה גבאי ואתן לגבאי חלקי והוא מותר בה כדתנן לעיל היו מהלכין בדרך ואין לו מה יאכל נותן לאחר במתנה והלה מותר בה ובתוך כך לא יתחרט שהרי לא יעבור על מה שכתוב. ומתריך ודאי יעבור שאני אומר כל הנופל בעוני וצריך למזונות אינו נופל ליד גבאי תחלה אינו מוטל על הגבאי לפרנסו אלא הקרובים מחוייבים לפרנסו ועליהם מוטל עשה דוחי אחיך עמך תחלה פירוש עד שיעיינו בית דין אם אין ספק לקרובים אבל לאחר שעיינו שאין ספק לקרובים מוטל על הגבאים. ומתניתין במדיר קרובו הילכך בשביל כך מתחרט ואף על פי שאיפשר לו לפרנסו על ידי מתנת אחר שבוסת וטורח הוא לו אבל ליד גבאי ליתן אין לו בוסת וטורח.

4. תוספות מסכת נדרים דף סה עמוד ב

אינו נופל ליד גבאי תחלה - כלומר מיד שהעני אין הגבאי מפרנסו מיד ומוטל על היחידים לפרנסו.

5. מרדכי מסכת בבא בתרא פרק השותפין רמז תצד

דעני שיש לו קרובים עשירים שיכולין לפרנסו אין גבאי העיר חייבין לפרנסו אף על גב דקרוביו נמי נותנין בכיס כמו שמשמע לפי ראשון ושמענין נמי מהכא דאדם שנותן צדקה לסתם עניים שהקרובים עניים זוכים בה הואיל והגבאי אינו חייב לפרנסם ועליו מוטל עשה דוחי אחיך עמך הרי הם זוכים בהן.

6. בית יוסף יורה דעה סימן רנא

כתוב במרדכי בפרק הנזכר (סי' תצד) דממה שפירש רבי אליעזר ממיין (שטמ"ק נדרים שם) אהא דאמרינן בפרק פותחין שאני אומר כל הנופל אינו נופל ליד גבאי תחלה שמענין שאדם הנותן צדקה לסתם עניים שקרובים עניים זוכים בה וכן כתב הכל בו (סי' פב) בשם רבינו מאיר (תשב"ץ קטן סי' תה) שאדם שנדר מעות לצדקה יכול ליתנם לקרוביו וכן המעשר יכול ליתנו לקרוביו... ובפנים במרדכי (סי' תקב) כתוב השיב רבינו אברהם המפריש ממונו לצדקה ויש לו קרוב בעיר אינו רשאי לתתה לקרובו לבדו אלא לגבאי העיר יתננה והם יחלקוה כראוי לכל אחד ואחד והביא ראיות לדבר והיינו שפסק צדקה עם בני העיר אבל יחיד שהתנדב לעצמו יש בידו ליתנו לכל מי שיחפוץ:

7. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנא סעיפים ג-ה

הנותן לבניו ובנותיו הגדולים, שאינו חייב במזונותיהם, כדי ללמד את הבנים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה, וכן הנותן מתנות לאביו והם צריכים להם, הרי זה בכלל צדקה. ולא עוד אלא שצריך להקדימו לאחרים. ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם. ואחיו מאביו, קודם לאחיו מאמו. ועניי ביתו קודמין לעניי עירו, ועניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת (כ"מ בסמ"ג וסמ"ק טור). הגה: והקבועים בעיר קרויים עניי העיר, והם קודמין לעניי אחרים הבאים לשם ממקומות אחרים (טור דלא כר"י בר ברוך). ויושבי ארץ ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ. הגה: פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו ואח"כ יקדים פרנסת אביו ואמו, אם הם עניים, והם קודמים לפרנסת בניו. ואחר כך בניו, והם קודמים לאחיו, והם קודמים לשאר קרובים, והקרובים קודמים לשכניו, ושכניו לאנשי עירו, ואנשי עירו לעיר אחרת. והוא הדין אם היו שבויים וצריך לפדותן. (הכל בטור). מחייבין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול מחייבין אותו יותר משאר עשירים שבעיר. (וכן שאר קרובים וע"ל סי' רנ"ז סעיף י') (מרדכי פ"ק דב"ב).

מי שנתן ממונו לגבאים לצדקה, אין לו ולא ליורשיו שום כח בהם והקהל יעשו הטוב בעיני אלהים ואדם. הגה: אבל קודם שבאו ליד גבאי, אם נדר צדקה סתם נותנין לקרוביו העניים, דאומדין דעתו דכוונתו לקרוביו. ודוקא אם היו לו קרובים עניים בשעת הנדר, אבל אם היו עשירים אז, והעניו, אין נותנין להם. וכל זה בפוסק צדקה לבדו, אבל אם פוסק צדקה עם בני העיר, על דעת בני העיר נדר והם יעשו מה שירצו (הכל במרדכי בפ"ק דב"ב תשובת מהר"ם).

גודל שכר גביית הצדקה מהציבור

8. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ט עמוד א- דף ט עמוד ב

א"ר אלעזר: גדול המעשה יותר מן העושה, שנאמר: והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם, זכה - הלא פרוש לרעב

לחמך, לא זכה - ועניים מרודים תביא בית. אמר להו רבא לבני מחוזא: במטותא מנייכו, עושו בהדי הדדי, כי היכי דליהוי לכו שלמא במלכותא. וא"ר אלעזר: בזמן שבהמ"ק קיים, אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשיו שאין בהמ"ק קיים, אם עושין צדקה - מוטב, ואם לאו - באין עובדי כוכבים ונוטלין בזרוע, ואעפ"כ נחשב להן לצדקה, שנא': ונוגשיך צדקה. אמר רבא: האי מילתא אישתעי לי עולא משגש ארחתיה דאימיה משמיה דר' אלעזר, מאי דכתיב: וילבש צדקה כשריון? לומר לך, מה שריון זה - כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול, אף צדקה - כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. רבי חנינא אמר, מהכא: וכבגד עדים כל צדקותינו, מה בגד זה - כל נימא ונימא מצטרפת לבגד גדול, אף צדקה - כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול.

9. טור יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט

ואם אין בידו ליתן לו ויכול לעשות לאחרים שיתנו לו שכרו גדול כשכר הנותן ויתננה לו בסתר כדי שלא יתבייש ואם אפשר להגיע לידו בענין שלא ידע ממי קבלה אין טוב ממנו

10. רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י הלכה ו

הכופה אחרים ליתן צדקה ומעשה אותן שכרו גדול משכר הנותן שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום, ועל גבאי צדקה וכיוצא בהם אומר ומצדיקי הרבים ככוכבים.

11. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיפים ג, ה

צריך ליתן הצדקה בסבר פנים יפות, בשמחה ובטוב לבב, ומתאונן עם העני בצערו ומדבר לו דברי תנחומין. ואם נתנה בפנים זועפות ורעות, הפסיד זכותו.

אם יכול לעשות לאחרים שיתנו, שכרו גדול משכר הנותן.

12. פרישה (על הטור הנ"ל) יורה דעה סימן רמט

שכרו גדול משכר הנותן. ואף על גב דבגמרא אמר רבי אלעזר גדול המעשה יותר מהעושה והכא קאמר שהן שוין י"ל דהכי קאמר שכרו של המעשה גדול משכר הנותן מדעתו בלא כפייה והא דאמרינן בגמרא ששכרו יותר מן העושה ר"ל מהעושה שאינו נותן מדעתו אלא בכפייה שאין שכר לאותו נותן כאילו נותן בלא כפייה וק"ל אבל בשלחן ערוך (ס"ה) גרס משכר העושה כלשון הגמרא:

13. ט"ז יורה דעה סימן רמט ס"ק ב

משכר הנותן. - כ"ה בגמ' גדול המעשה יותר מן העושה ואין פירושו ששכרו יותר מן העושה ע"י כפייה דהא זה העושה ע"י כפייה הפסיד זכותו כמ"ש בסעיף ג' אלא פירושו יותר משאר עושי צדקה אפילו ברצון ובטור כתוב כשכר העושה ופשוט שט"ס הוא וכן ראיתי בס"א ובפרישה רוצה ליישב דבגמרא קאמר יותר מן העושה ע"י כפייה והוא תמוה ממה שהוכחנו:

קופה ציבורית של צדקה

14. ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קיז

ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה', יכול מצוה שלא לקרות תלמוד לומר וקרא, יכול מצוה לקרות תלמוד לומר +למטה /דברים/ כד טו+ ולא יקרא עליך יכול אם קרא עליך יהיה בכ חטא ואם לאו לא יהא בכ חטא תלמוד לומר והיה בכ חטא מכל מקום אם כן למה נאמר וקרא עליך אל ה' ממהר אני ליפרע על ידי קורא יותר ממי שאינו קורא. מנין אם נתת פעם אחת תן לו אפילו מאה פעמים תלמוד לומר נתון תתן. לו, בינך לבינו מיכן אמרו לשכת חשאים היתה בירושלם.

15. משנה מסכת שקלים פרק ה משנה ו

שתי לשכות היו במקדש אחת לשכת חשאים ואחת לשכת הכלים לשכת חשאים יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי לשכת הכלים כל מי שהוא מתנדב כלי זורקו לתוכה ואחד לשלשים יום גזברין פותחין אותה וכל כלי שמצאו בו צורך לבדק הבית מניחין אותו והשאר נמכרין בדמיהן ונופלין ללשכת בדק הבית:

16. תוספתא מסכת שקלים (ליברמן) פרק ב הלכה טז

ארבעה חותמות היו במקדש חוטא היה מביא לוגו עמו חוטא דל כדברי בן עזיי היה מביא לוגו עמו כשם שהיתה לשכת חשאיין במקדש כך היתה בכל עיר ועיר מפני שעניים בני טובים מתפרנסין מתוכה בחשיי

17. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף י עמוד א- דף י עמוד ב

א"ר חייא בר אבא, רבי יוחנן (רמי), כתיב: לא יועיל הון עברה וצדקה תציל ממות, וכתוב: לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות, שתי צדקות הללו למה? אחת שמצילתו ממותה משונה, ואחת שמצילתו מדינה של גיהנם; ואי זו היא שמצילתו מדינה של גיהנם? ההוא דכתיב ביה עברה, דכתיב: יום עברה היום ההוא; ואי זו היא שמצילתו מדינה משונה? נותנה ואינו יודע למי נותנה, נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה. נותנה ואינו יודע למי נותנה, לאפוקי מדמר עוקבא; נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה, לאפוקי מדרבי אבא. ואלא היכי ליעביד? ליתבי לארנקי של צדקה.

18. בית הבחירה למאירי מסכת בבא בתרא דף י עמוד ב

שלישית לה שנותן ואינו יודע למי נותן וכן הלוקח אינו יודע ממי לקח וזו היתה לשכת חשאים שבמקדש שהיו חסידים שבדור נותנים שם בחשאי והצנועים מתפרנסים כמו שיתבאר במסכת שקלים ומזה המין נתינת מעות לקפה של צדקה כל זמן שהממונה הגון ומוחזק בכשרות

19. רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ט הלכות א, ג

כל עיר שיש בה ישראל חייבין להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים שיהיו מחזירין על העם מערב שבת לערב שבת ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו... מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישאל שאין להן קופה של צדקה, אבל תמחוי יש מקומות שנהגו בו ויש מקומות שלא נהגו בו, והמנהג הפשוט היום שיהיו גבאי הקופה מחזירין בכל יום ומחלקין מערב שבת לערב שבת.

20. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיפים ו-ז

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו: מעלה הגדולה שאין למעלה ממנה, המחזיק ביד ישראל המך ונותן לו מתנה, או הלואה, או עושה שותפות, או ממציא לו מלאכה כדי לחזק ידו שלא יצטרך לבריות ולא ישאל, ועל זה נאמר: והחזקת בו (במדבר כה, לה). פחות מזה, הנותן צדקה לעני ולא ידע למי יתן, ולא ידע העני ממי מקבל. וקרוב לזה, הנותן לקופה של צדקה; ולא יתן אדם לקופה של צדקה אלא אם כן יודע שהממונה עליה נאמן ויודע לנהוג בה כשורה.

21. פרישה יורה דעה סימן רמט

כגון לשכת חשאים. דוגמת מתן בסתר שלנו בבית הכנסת. מיהו אינו דומה ממש למתן בסתר שלנו דאף שנקרא מתן בסתר ואין יודעין כמה נותן שם אבל מ"מ הנתונה הוא לעין כל שכנסתין בבית הכנסת ברבים הוא מטיל שם ויש שאינו מטיל שם אלא פרוטה והרואה יחשוב שהטיל שם גדול מה שאין כן בלשכת חשאים דמקדש שהטילו שם בחשאי בלי ראיית שום עין והגבאי שבא אח"כ וחילק מה שבלשכה לא היה יודע מי נתן לשם והיה מפרנס מהן עניים הגונים דלא היה להן גנאי כשלוקחין מיד הגבאי מאילו ידעו מי נתן הממון לשם: וקרוב לזה הנותן לקופה של צדקה. אבל כיון שהגבאי יודע מי הנותן לא עדיף כלשכת חשאים. ב"י:

22. שו"ת אפרקסתא דעניא חלק ג - יורה דעה סימן קפא

וברמב"ם בהלכות מתנות עניים פ' י' ה"ל ז', חשיב ח' מעלות בצדקה כ' במעלה השני, ז"ל: פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ואין יודע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנים בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסים ממנה בחשאי. וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה. ועיין כ"מ שם. (ובש"ע סימן רמ"ט ס"ח השמיט "כגון לשכת חשאים", ועיין ביאור הגר"א, שכ' ר"ל שיתן בלשכת חשאים בפ"ה דשקלים ובתוספת' שם כשם שהי' לשכת חשאים במקדש כך הי' בכל עיר כו'. ובספרי, לו בינו לבינו מכאן אמרו לשכת כו'. ומ"ש וקרוב כו' בב"י יו"ד ואיזו הוא כו' עכ"ל). מבואר מלשון הרמב"ם והש"ע הנ"ל דהנותן לקופה של צדקה אף על פי שלא מנה אותה למדרגה פחותה מהשני בפני עצמה, אלא שהיא קרובה להב', מ"מ אינו זו עצמו עם הנותן ואינו יודע למי נותן ונוטל ואין יודע ממי. וגם לא שוה אל' לגמרי, אלא קרוב לה. דהנותן ואין יודע כו' זה לשכת חשאים. והנותן לקופה של צדקה, אינו כ"כ כמו לשכת חשאים. וצ"ע דהרי בש"ס ב"ב הנ"ל קאמר על הא דנותנה ואינו יודע כו' היכי ליעבד, נותן לארנקי של צדקה (והכ"מ בין ברישא דנותן ואינו יודע כו' ובין

בנותן לקופה הראה לב"ב הנ"ל). ובחכמת אדם כלל קמ"ד סט"ז כתב וקרוב לזה הנותן לקופה כו' שקורין מתן בסתר. ועכצ"ל דלשכת חשאים וקופה של צדקה תרי מילי נינהו הקרובים זה לזה במעלה. ואינני מוצא כעת לחלק ביניהם, כ"א בשנאמר דהא דאמרו ז"ל (שקלים שם מ"ו ורמב"ם פ"ב מה' ערכין הי"ב) לשכת חשאים, יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי, ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי. דר"ל שלא על ידי גזבר, אלא שעניים בני טובים נוטלים בעצמם מתוכה בחשאי... וקופה של צדקה סתם היינו שהחלוקה הוא על ידי גזבר. ואף שגם זה בכלל מתן בסתר מכל מקום אינה במעלה גבוהה כמו לשכת חשאים, אלא קרוב אלי'. וס"ל לרמב"ם ז"ל, דמשאז"ל במס' בבא בתרא ארנקי של צדקה, הוא כולל ב' המדות, היינו לשכת חשאים, וקופה של גבאי צדקה. והרמב"ם ז"ל הבדיל קצת ביניהם בעומק חכמתו, ומכל מקום לא חשב קופה של צדקה למדרגה לעצמה כיון דהש"ס כוללם יחד. והש"ע שלא הזכיר לשכת חשאים, הוא מפני דבזמן הזה לא שייך לשכת חשאים, מה שאין כן הרמב"ם ז"ל הלא הביא בהלכותיו כל מה שהי' במקדש וגם הלכתא למשיחא.

לאיזו עמותת צדקה יש לתרום

23. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף י עמוד ב

ר' אליעזר בן יעקב אומר: לא יתן אדם פרוטה לארנקי של צדקה אלא א"כ ממונה עליה כר' חנניא בן תרדיון! כי קא אמרינן - דממני עלה כר' חנניא בן תרדיון.

24. תוספות מסכת בבא בתרא דף י עמוד ב

אלא א"כ ממונה עליה כרבי חנניא בן תרדיון - פ"י נאמן כמותו אבל צדיק כמותו לא דהא גבאים דבימי אמוראים לא היו צדיקים כמותו ולהכי נקט ר' חנניא בן תרדיון משום מעשה שבא לידו דאמר פ"ק דמסכת ע"ז (דף יז): מעות פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים לעניים וכן בפרק במה טומנין (שבת דף מט. ושם) דאמר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע לא צדיק כאלישע קאמר אלא גוף נקי שידע ליהזר שלא ישן בהם ושלא יפיח בהם קאמר ולא נקט אלישע אלא משום דאיתרחיש ביה ניסא.

25. רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י הלכה ח

פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה, כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנין בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי, וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה, ולא יתן אדם לתוך קופה של צדקה אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע להנהיג כשורה כר' חנניא בן תרדיון.

26. בית יוסף יורה דעה סימן רמט

ומדברי הרמב"ם נראה שצריך שיהיה חכם שכתב בסוף הלכות מתנות עניים (פ"י ה"ח) ולא יתן לתוך קופה של צדקה אלא א"כ יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע להנהיג כשורה כרבי חנניא בן תרדיון וגם רבינו כתב כאן שיהיה חכם ויודע לנהוג כשורה ובסימן רנ"ו כתב לא יתן אדם פרוטה לארנקי של צדקה אלא אם כן תלמיד חכם ממונה עליה. ובזמן הזה לא נהגו להקפיד בכך ואפשר שהטעם מפני שהם סוברים דחכם לא שצריך שיהיה חכם בחכמת התורה אלא שיהיה חכם בהנהגת הגבאות:

27. רמב"ם הלכות שקלים פרק ד הלכות ד, ז

גר שמת והניח זבחים אם יש לו נסכים קרבין משלו ואם לאו באין מתרומת הלשכה, כהן גדול שמת ולא מנו אחר תחתיו מקריבין את החבתין מתרומת הלשכה. מבקרי מומים שבירושלם ותלמידי חכמים המלמדים הלכות שחיטה לכהנים והמלמדים להם הלכות קמיצה ונשים המגדלות בניהן לפרה אדומה כולן נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, וכמה הוא שכרן כמו שיפסקו להן בית דין. מגיהי ספרים שבירושלם נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, דינין שדנין את הגזלנין בירושלם נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, וכמה היו נוטלים תשעים מנה בכל שנה ואם לא הספיקו להן מוסיפין להן, אף על פי שלא רצו מוסיפין להן כדי צרכן והם ונשיהם ובניהם ובני ביתן.

28. שו"ת שבט הלוי חלק ב סימן קכב

ואשר שאל בענין אם מותר ליקח איזה סך קטן בשכר בטלה שלו כשעוסק במצות אסיפת מעות צדקה.

הנה מעיקר הדין צריך לעשות המצוה בחנם, אם לא מי שפרנסתו מזה דהו"ל כדייני גזירות שבירושלים בסוף כתובות, וכה"ג לענין ת"ת כמבואר בש"ס נדרים ברמב"ם הלכות ת"ת ובש"ע והדברים ידועים, - מיהו פשוט דאם יש חשש בטול המצוה ע"י שאינו לוקח שכר בטלה מוטב שיקח שכר בטול זמנו, ועיין בכנה"ג חו"מ סימן של"א בהג"ה ב"י אות ז' כ' דהרגילות ה' לקבל שלישי או רביעי, - וכן אינו מחויב לסבול הפסד גדול - ובשיעור הפסד בזה יש לעיין לדינא מכמה מקומות ואין זמני אתי בזה.

כפייה על הצדקה

29. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ז עמוד ב - דף ח עמוד ב

מתני'. כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר; רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל החצרות ראויות לבית שער. כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתים ובריח; רשב"ג אומר: לא כל העיירות ראויות לחומה. כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר? י"ב חדש. קנה בה בית דירה - הרי הוא כאנשי העיר מיד

גמ': ... וכמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר וכו'. ורמינהי: החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום, ולנה בתוכה והודחה עמהן - הן בסקילה וממונן פלט, ואם נשתהו שם שלשים יום - הן בסייף וממונן אבד! אמר רבא, לא קשיא: הא לבני מתא, הא ליתובי מתא; כדתניא: המודר הנאה מאנשי העיר, כל שנשתהו שם שנים עשר חדש - אסור ליהנות ממנו, פחות מכאן - מותר; מיושבי העיר, כל שנשתהו שם שלשים יום - אסור ליהנות ממנו, פחות מכאן - מותר ליהנות ממנו. ולכל מילי מי בעינן י"ב חדש? והתניא: שלשים יום - לתמחוי, שלשה חדשים - לקופה, ששה - לכסות, תשעה - לקבורה, שנים עשר - לפסי העיר! אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: כי תנן נמי מתניתין שנים עשר חדש - לפסי העיר תנן... תמחוי - בכל יום, קופה - מערב שבת לערב שבת, תמחוי - לעניי עולם, קופה - לעניי העיר; ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו; ורשאים בני העיר להתנות על המדות ועל השערים, ועל שכר פועלים, ולהסיע על קיצתן... לפי שממשכנין על הצדקה ואפילו בע"ש. איני? והא כתיב: ופקדתי על כל לוחציו, ואמר ר' יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב: ואפי' על גבאי צדקה! לא קשיא: הא דאמיד, הא דלא אמיד. כי הא דרבא אכפיה לרב נתן בר אמי, ושקיל מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה.

30. רא"ש מסכת בבא בתרא פרק א סימן כז

כמה יהיה בעיר ויהיה כאנשי העיר. שנים עשר חדש. ולכל מילי מי בעינן שנים עשר חדש ורמינהי שלשים יום לתמחוי שלשה חדשים לקופה ששה לכסות תשעה לקבורה שנים עשר חדש לפסי העיר. א"ר אסי א"ר יוחנן כי תנן נמי מתני' לפסי העיר. ושמעין דכל הני מילי חיובא ומפקינן מיניה דומיא דפסי העיר:

31. חידושי הרשב"א מסכת כתובות דף מט עמוד ב

כי הוה אתי לקמיה דרבא אמר ליה ניחא לך דמיתוני בניך מצדקה ולא אמרן אלא דלא אמיד אבל אמיד מכפינן ליה בעל כרחו. כלומר מדין צדקה, מיהו לא נחתינן לנכסיה, והיכא דליתיה נמי דלא אפשר למיכפיה לא זנינן להו לבניה מנכסיה כי היכי דלא עבדינן צדקה מנכסיו, וכדתניא לעיל מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות ב"ד יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין את אשתו אבל לא בניו ובנותיו ודבר אחר ואמר רב [יוסף] זו צדקה, וכן כתב רבי' האי גאון ז"ל בתשובה דהא אפילו נודר שעברו עליו ג' רגלים מיקם הוא דקאי בכל תאחר אבל אין ב"ד יכולים לכופו ולעשות לו כלום, וה"מ קטנים אבל קטני קטנים זן ומפרנס בעל כרחיה, וכדאמרין בשילהי פרק אף על פי (ס"ה ב') דרש ר' עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה אף על פי שאמרו אין אדם זן בניו ובנותיו כשהם קטנים אבל זן הוא קטני קטנים ופרישנא עד כמה עד בן שש.

32. תוספות מסכת כתובות דף מט עמוד ב

אכפייה רבא כו' - וא"ת היאך כפה אותו בשביל צדקה והכתיב מתן שכרה בצדה דכתיב (למען) יברכך ואמר' בפ' כל הבשר (חולין קי: ושם) כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין של מטה מוזהרין עליה ויש לומר דאכפייה בדברים א"נ קצבו ביניהן בני העיר לתת כך וכך לחדש הלכך אכפייה כדאמרין בפרק קמא דבבא בתרא (דף ח: ושם) דרשאינן בני העיר להסיע על קיצתן ועוד דבצדקה איכא תרתי לאוי לא תאמץ ולא תקפוץ (דברים טו).

33. חידושי הריטב"א מסכת כתובות דף מט עמוד ב

אבל היכא דאמיד כייפינן ליה. פירוש מדין צדקה, ואף על גב דהוי מצות עשה שמתן שכרה בצדה וקיימא לן (חולין ק"י ב') דכל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד מוזהרין עליה, התם הוא בשאר מצות כגון כבוד אב ואם וכיוצא בזה, אבל לענין צדקה כייפינן מפני מחסורם של עניים וכדכתב רחמנא ועשית אזהרה לב"ד שיעשוך, ואף על גב דההוא גבי נודר כתיב, גלי רחמנא בצדקה שהוציא בפיו והוא הדין לכל צדקה משום מחסורם של עניים. ובתוספות תירצו דשאני צדקה דכתיב בה לא תעשה גם כן דכתיב לא תאמץ את לבבך וגו'.

34. חידושי הר"ן מסכת כתובות דף מט עמוד ב

וה"מ היכא דלא אמיד אבל אמיד כיפיל ליה בעל כרחיה. ודוקא בשוטיה כיפיל ליה, אבל אין ב"ד יורדין לנכסיו כי היכי דלא כיפיל ליה מדין צדקה. ואף על גב דאמר' ממשכנין לצדקה אפיל מערב שבת, יש לתרץ דהתם מיירי בצדקה שפסקוה צבור בהסכמת כלם לתת. וא"כ אי לא אר"ש ב"ל באושה התקיננו כו'. והא דאמר התקיננו לאו כשאר תקנות שתקנו חכמים אף על פי שאינן מן הדין, כי זו תקנה קרובה היא לדין היתה, דרבנן ירדו לסוף דעת המדות ובררו שהדין כך, והכי מוכח בירושלמי בנים קטנים מהו ר' אבהו בשם ר' יוסה ואית דאמר ר' יהודה ב"ר חנינא הוא ואשתו ובניו קטנים נזונים מהן, מהו מסבתיא אשה א"ר חנינא אית אנא מסבנא ליה אתתא.

35. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמח סעיפים א-ב

כל אדם חייב ליתן צדקה, אפילו, עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו. ומי שנותן פחות ממה שראוי ליתן, בית דין היו כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדהו ליתן, ויורדים לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן. ממשכנים על הצדקה, אפילו בערב שבת.

חייב תשלום מזונות לבניו מדין צדקה

36. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף נ עמוד א

אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת - וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת? דרשו רבותינו שביבנה, ואמרי לה רבי אליעזר: זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים.

37. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סה עמוד ב

דרש רבי עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה: אף על פי שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים. עד כמה? עד בן שש

38. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף מט עמוד ב

אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא: באושה התקיננו, שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו: הלכתא כוותיה, או אין הלכתא כוותיה? תא שמע: כי הוה אתו לקמיה דרב יהודה, אמר להו: יארוד ילדה ואבני מתא שדיא! כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא, אמר להו: כפו ליה אסיתא בצבורא, וליקום ולימא: עורבא בעי בניה, וההוא גברא לא בעי בניה! ועורבא בעי בניה? והכתיב: לבני עורב אשר יקראו! לא קשיא: הא בחיורי, הא באוכמי. כי הוה אתי לקמיה דרבא, אמר ליה: ניחא לך דמיתזני בניך מצדקה? ולא אמרן אלא דלא אמיד, אבל אמיד - כפינן ליה על כרחיה, כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי, ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה.

39. רש"י מסכת כתובות דף מט עמוד ב

תא שמע - דלית הלכתא כוותיה אלא מימר אמרינן ליה ואולי יכלכלם ויזון אבל מיכף לא כייפינן.

40. רמב"ם הלכות אישות פרק יב הלכה יד

כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים, מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים, ואם לא רצה גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו, אם לא רצה מכריזין עליו בציבור ואומרים פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן את אפרוחיו, ואין כופין אותו לזונם אחר שש.

41. שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רצב

שאלת: עני אחד, יש לו אב עשיר ואינו רוצה לפרנסו, שאינו חייב לזונו אלא כשאר אנשי העיר; מהו לכופו בב"ד? תשובה: כל שהבנים קטני קטנים, עד שיתחייב לזונן, וכופין אותו, ואפילו לא אמיד. וכדאמרין בשילהי פרק אעפ"י: דרש עולא רבא אפיתחא דבי נשיאה: אעפ"י שאמרו: אין אדם זן בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן אותם כשהם קטני קטנים; עד כמה: עד בן שש, ולמעלה משית, כל שהן קטנים, שאינן בני מלאכה, כופין אותם בדברים. וכדאמר בפרק נערה שנתפתתה: כי הוון אתו לקמיה דרב יהודה, אמר להו: יארווד / בדפוס ליוורנו תקל"ח: ארור / ילדה, ואבני מתא שדיא. וכי אתו לקמיה דרב חסדא אמר להו: כפו ליה אסיתא בצבורא, וליקום, ולומר: עורבא בעי בני, והאי לא בעי בני. כי הוון אתו לקמיה דרבא, אמר להו: ניהא לך דליתזנו בנך מצדקה. ואלו אמיד, כייפינן ליה; מדגרסינן התם: ולא אמרן אלא דלא אמיד, הא אמיד, כייפינן ליה בעל כרחי*ה, כי הא דרבא כפא ליה לבר אמי, ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה. ונראה לי, דאפי*לו בבנו גדול או אמיד, כופין אותו לזונו מדין צדקה, כי ההיא דרבא, וכופין אותו לצדקה יותר משאר העשירים שבעיר, וקודם להם, שחייב הוא לפרנסו, משום: וחי אחיך עמך; ואינו יכול להמלט מחיוב זה, ולומר: שיפרנס אותו עם שאר העשירים על ידי גבאי צדקה, שכל הנופל, אינו נופל תחילה ליד גבאי.

42. רבינו ירוחם - מישרים נתיב כג חלק ה

חייב אד' לזון בניו ובנותיו כשהם קטני קטנים כמו עד שש שנים אבל הקטנים כלומר ביותר משש אין כופין אותו לזון אבל מכלימין אותו ומכריזין עליו בצבו' ואומ' פלוני הוא אכזרי ואינו רוצה לזון בניו ויותר גרוע הוא מעוף טמא שזן אפרוחיו וזה אינו רוצה לזון בניו. וכל זה שאינו אמוד ואין אנו יודעין אם הוא ראוי לתת צדקה אבל אם הוא אמוד שיש לו כפי הראוי לתת לצדקה שיספיק להם כופין אותו לזונם עד שיהיו גדולים. ומכל זה נראה שאחר שהם גדולים אין כופין אותו אלא כפי שיכפו אותו על שאר קרוביו העניים או על שאר עניי העיר ורב האי כתב כי אפילו אמוד לא כייפינן ליה אלא בדברים אבל אין יורדין לנכסיו.

43. שולחן ערוך אבן העזר הלכות כתובות סימן עא סעיף א

חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם; ומשם ואילך, זנן כתקנת חכמים עד שיגדלו. ואם לא רצה, גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו. ואם לא רצה, מכריזין עליו בצבור ואומרים: פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו, והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן אפרוחיו; ואין כופין אותו לזונן. במה דברים אמורים, בשאינו אמוד, אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן צדקה המספקת להם, מוציאים ממנו בעל כרחו, משום צדקה, וזנין אותם עד שיגדלו.

44. הפלאה קונטרס אחרון סימן עא סעיף א קטן ב

שם משם ואילך זנן כתקנת חכמים עד שיגדלו ואם לא רצה גוערין בו וכו'. הקשה בדרישה הא אף אחר שיגדלו לא גרע מקרוב אחר. וב"ש בשם הרי"ו כתב דעד שיגדלו יש להם יתרון יותר משאר קרובים. ולכאורה אכתי לא מתרצא דהא אפ"ל בנו הגדול קודם לשאר קרובים כדא"ל ביו"ד סי' רנ"א. וצ"ל דס"ל דדוקא כשהוא נותן מדעתו הוא מצווה על קרוב קרוב קודם ואח"כ לעניי עיר, אבל כשצריך להוציא ממנו בכפי' לעניי עיר מחלקין בשוה קרובים ושאר עניי העיר. וכן כשמוציאין ממנו בכפי' בשביל קרובים מחלקין בשוה כל הקרובים ואפ"ל אחד קרוב יותר מחבירו. אבל בניו [ה]קטנים מוציאין להם לבד קודם לכל הקרובים כיון דאיכא תקנת אושא, וכן משמע לשון רי"ו שם במשרים נתיב כ"ג חלק ה'. וז"ל מכל זה נראה שאחר שהם גדולים אין כופין אותו אלא כפי שיכפו אותו על שאר קרובים או שאר עניי עיר. והטעם נראה משום דכתבו התוס' [בכתובות דף מ"ט ע"ב] הא דכופין על הצדקה אף על גב דמתן שכרה בצידה משום דאיכא תרי לאוין לא תאמץ ולא תקפוץ, א"כ משום קרוב קודם לא ה"ל מן הדין לכפותו אם ה"ל נותן מדעתו לזה שאינו קרוב כ"כ, להכי כיון שאין מוציאין ממנו אלא בכפייה הכל שווין וצ"ע בזה.

45. שו"ת ישמח לבב חלק יורה דעה סימן לב

וכ"ז הוא רק מדין צדקה המוטלת על היחיד מצד קיום המצוה שחייב בה מן התורה. אכן מצד המצוה המוטלת על הצבור חיובא רמיא עלייהו לעשות קופה ולפרנס ענייהם ברב או במעט וכופין זה את זה לתת כפי הממון המעט הוא אם רב ותו לא משגיחין לא בחומש ולא במעשר אלא העשיר לו ירבה והדל לו ימעט לתת לעניים לחם לאכול ובגד ללבוש. וכמ"ש רבינו הטור ומרן ז"ל ביו"ד סימן רמ"ח ס"א, וכ"כ מור"ם ז"ל בחו"מ סי' קס"ג, ובהכי מיירי הא דמעשין על הצדקה וההיא דאכפייה רבא לר"ן בר אמי וכמו שציינן בבאה"ג שם אות ב' יעו"ש. וכ"כ בשאלת יעב"ץ סו"ס ג' וז"ל, ובאופן זה יראה שמוציאין אף מהיתומים והיינו דרבא דאכפייה לר"ן בר אמי ואגבי מיניה ד' מאה זוזי לצדקה, ואי בדלא היב עדיין מה ששיערו חכמים אטו ר"ן עשוויי בעי. אלא ודאי שהצבור כופין ג"כ ע"ז לפרנס ענייהם במה שצריכין ואין משגיחין אם כבר נתן

היחיד שיעור מעשר או חומש לצדקה וכו', עכ"ל"ה ע"ש. וה"ה נמי ביחיד שהוא לבדו דר ואין אצלו רבים והעני מוטל עליו לפרנסו שאם ידו משגת חיובא רמיא עליה לתת לעני די מחסורו מעיקר הדין, וכמ"ש מרן הב"י ומור"ם בהגה סימן ר"ן וכמ"ש לעיל. כ"ז הוא מעיקר הדין, אלא שחכמי הדור קצרה ידם להעמיד משפטי הדת על תלם וסמכו לעשות קופה מנכסי ההקדש די בכל אתר ואתר. ועיין בתשו' הרשב"א שהביא מרן הב"י סוס"י ר"ן דמדינא הבינוניים כופין את העשירים לתת לקופה כפי ממון כדי לפרנס את העניים ולא לפי הנדבה, אלא שיש בזה מנהג בחילוק המקומות יעו"ש.

46. שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קמט

עכ"פ להרמב"ם והטור והש"ע יש חיוב על כל עיר ועיר לעשות קופה לצדקה, אבל הוא רק לענין שמחוייבין לעשות קופה לחלק להעניים כדי שלא יצטרכו לחזור על הפתחים להתבזות שהוא להיטיב להעניים אבל לא למנוע בזה את העניים שרוצים לחזור על הפתחים לקבץ בזה יותר ממה שיתנו להם מהקופה, שלהרע לעניים אין רשאין בני העיר ומכיון שהם רוצים יותר בהרוחה מבזיון דחזרה על הפתחים אסור למנועם. ולכן אף שהיו בכל עיר ועיר קופות של צדקה היו גם עניים המחזרים על הפתחים כמפורש בב"ב דף ט', וגם שהיו צריכים להזדקק לו ליתן גם מהקופה למתנה מועטת כדפרש"י ותוס' ואיפסק בש"ע סי' ר"נ סעי' ג' ועיין בט"ז סק"א שכו"ע מודו בזה. ונמצא שלא רק שאסור למנועם מלחזור על הפתחים אף שיש קופה בעיר אלא גם צריך ליתן להם קצת גם מהקופה ולא לומר להם שהקופה היא רק עבור אלו שאין מחזרין על הפתחים לבדם.

נמצא שאף בעיר שכולם יראי ה' וחייבים לעשות קופה לצדקה לפרנס העניים הוא רק להרוחת העניים ולא למנועם מלבקש צדקה מהבע"ב על ידי חזרת פתחים וכדומה וא"כ אף אם יהיה הפעדערישאין רק תחת גבאי יראי ה' שיש עוד חיוב לעשות פעדערישאין זהו קופה של צדקה לא יוכלו למנוע לאלו המוסדות שרוצים לשלח משולחים ולקבץ ע"י חזרה על פתחי בע"ב וכדומה משום שחושבים שזה יותר טוב להם כי רק לטובה יש לעשות הפעדערישאין ולא לרעה. וגם יהיו מחוייבין ליתן קצת משל הפעדערישאין גם להם אף שמקבצים בעצמם. ונמצא שאופן זה שעושים הפעדערישאין להיפוך, לא בשביל טובת המוסדות אלא לטובת הבע"ב שרוצים לאסור על המוסדות מלקבץ בעצמם, אסור זה אף בעיר שכלם יראי ה' ושומרי תורה כיון שהוא לגרוע מצות הצדקה והרוחת העניים.

47. אבני מילואים סימן עא ס"ק ד

ונראה כיון דאפ"ל לא אמיד נמי כופין אותו בדברים כדאמר' עורבא בעי בני כו' ואף על גב דאין בו משום מצות צדקה כיון דאינו אמיד, א"כ באמיד מעלין מעלה אחת וכופין אותו ומצוה על הב"ד לכוף אותו ולא משום מצות צדקה לחוד דכיון שמתן שכרה בצדה הרשות ביד הב"ד שלא לכוף אלא דהא לגבי בניו דחמירא דבלא אמיד נמי כייפינן בדברים באמיד כופין אותו ממש דהרי בלא"ה הרשות ביד הבית דין לכוף והכא דינא ועצה טובה קמ"ל שיכופו אותו משום דעורבא בעי בני ודו"ק. ובזה יתישבו דברי הש"ע שכתב מוציאין ממנו בע"כ משום צדקה וזנין אותם עד שיגדלו, והקשה בדרישה הא אפ"ל אחר שיגדלו חייב לזון אותם בתורת צדקה ועיין ב"ש סק"ג, ולפמ"ש ניחא דאחר שיגדלו הרשות ביד הב"ד שלא לכוף כיון שמתן שכרה בצדה, אבל עד שיגדלו מצוה על הב"ד לכוף אף על גב דמתן שכרה בצדה משום דעורבא בעי בניה, כי היכי דכייפינן בדברים למאן דלא אמיד שהרי הרשות ביד הב"ד לכוף על צדקה דעלמא, וגבי קטנים מצוה על הב"ד שיכופו ומוציאין ממנו בע"כ וכמ"ש ודו"ק.

48. ברכי יוסף יורה דעה סימן רמט ס"ק יח

וגם הרב חוות יאיר בהשמטות דף רע"א (סי' רכד), כתב דמזון בניו קטנים ומסים אינו יכול לעשות מדמי מעשר. אך הרב המופלא חסידא קדישא כמהר"ח בן עטר זצ"ל (בראשון לציון כאן בריש הסימן) חלק על הרב ט"ז, ותמה עליו, דודאי זן בניו קטנים, דהם יתר על בני שש, דאינו חייב, צדקה מעליא היא, ולא למסים. ע"ש באורך. וכבר בעניתינו {כ'} לעיל אות ג' דנראה דמהאי טעמא הקלו העולם במעשר כספים, דסברי ודאי דזן בניו יתר על שש וכיוצא היא צדקה ממש, וקים להו דמוציאין טפי ממעשר. ואף על גב דיש פנים הנראין לזה, וכדעת מהר"ח בן עטר ז"ל, דצדקה ודאי היא, והוא קצת סמוך למנהג העולם, ודלא כמ"ש הרב חוות יאיר שם, מ"מ משתי טענות אחרות לאו שפיר עבדי. חדא, דהן לו יהי כדבריהם דבזה מוציאין טפי ממעשר, מ"מ יש מצוה וסוד בהפרשת המעשר, וכל שבידו [הוא] - להפרישו [בידו], ואח"כ [להוציאן] בזה, וצריך לדקדק בדבר להפרישו ולדקדק בחשבון, כמ"ש בתשובה כ"י הנז'. ותו, דכתבו הפוסקים דכל מצוה שלא היה יכולת בידו ולא היה מקיים המצוה עושה אותה ממעות מעשר, והכא בזן בניו ואביזרייהו הוא דבר מוכרח לעשותו, אי מצד אהבתו וכרחם אב, ואי מצד אם הבנים באשתו אמרו, דכרוכין אחריה והיא מעכבת לשלחם על פני חוץ, ואי מצד שיחת הבריות ולעזה עליו מדינה. וא"כ אין להוציא ממעות מעשר מזונות בניו וכיוצא, והגם דלפי מה שכתבנו בעת שמקבל להפריש מעשר כספים יכול לפרש שיחותיו להתנהג בו כרצונו, ומינה לזון ממנו בניו וכו', מ"מ אי לא דחיקא ליה שעתא טובא לא נכון לעשות כן.

שאר מדרגות הצדקה

49. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סז עמוד ב

מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה, דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצנינורא דדשא. יום אחד אמר: איזיל איחזי מאן קעביד בי ההוא טיבותא. ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא לבי מדרשא, אתיא דביתהו בהדיה, כיון דחזויה דקא מצלי ליה לדשא נפק בתרייהו, רהוט מקמיה עיילי לההוא אתונא דהוה גרופה נורא, הוה קא מיקליין כרעיה דמר עוקבא, אמרה ליה דביתהו: שקול כרעיך אותיב אכרעאי. חלש דעתיה, אמרה ליה: אנא שכיחנא בגויה דביתא ומקרבא אהנייתי. ומאי כולי האי? דאמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה אמר רב הונא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא, ואמרי לה א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: נוה לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים; מנא לן? מתמר, דכתיב: היא מוצאת.

50. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סז עמוד ב

רבי אבא הוה צייר זוזי בסודריה ושדי ליה לאחוריה וממצי נפשיה לבי עניי, ומצלי עיניה מרמאי.

51. בית יוסף יורה דעה סימן רמט

ומשמע להרמב"ם דההיא דמר עוקבא עדיפא מדרבי אבא משום דדרבי אבא העני מתבייש קצת שהרי הוא מתיר הסדין בידו ונוטל המעות מה שאין כן בההיא דמר עוקבא:

52. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיפים ח-יג

פחות מזה, שיוודע הנותן למי נותן, ולא ידע העני ממי לוקח, כגון גדולי החכמים שהיו הולכים בסתר ומשליכים המעות בפתחי העניים; וכזה ראוי לעשות, ומעלה טובה היא אם אין ממונים על הצדקה נוהגים כשורה.
פחות מזה, שיוודע העני ממי נוטל, ולא ידע הנותן למי נותן, כגון החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהם ומשליכים אותם לאחוריהם, ובאים העניים ונוטלין, כדי שלא יהיה להם בושה.
פחות מזה, שיתן לעני בידו, קודם שישאל.
פחות מזה, שיתן לו כראוי אחר שישאל.
פחות מזה, שיתן לו פחות מהראוי, בסבר פנים יפות.
פחות מזה, שיתן לו בעצב. הגה: ועל כל פנים לא יתפאר האדם בצדקה שנותן. ואם מתפאר, לא די שאינו מקבל שכר, אלא אפילו מענישין אותו עליה (סמ"ג מביאו ב"י סי' רמ"ז). ומ"מ מי שמקדיש דבר לצדקה, מותר לו שיכתוב שמו עליו שיהא לו לזכרון, וראוי לעשות כן (תשובת רשב"א סימן תקפ"ב/תקפ"א/).

מקורות נוספים להרחבה

- שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קמט- בתשובה מבאר הרב פיינשטיין יסודות רבים בענייני גביית צדקה ע"י קופת צדקה (חלק קטן מהתשובה מובא במקורות אך כדאי ללמוד את התשובה במלואה)
- תחומין טז הרב דייכובסקי- מזונות הבנים- תקנת חכמים מיוחדת בדיני צדקה- במאמר מבאר המחבר את היחס בין חובת פרנסת ילדיו של אדם בגילאים שונים והאם יש בפרנסה זו משום מצוות צדקה וההשלכות שיש לחקירה זו
- תחומין לא הרב שלמה לוי- מימון הוצאות ילדים ממעשר כספים- במאמר דן המחבר בשאלה האם ניתן להכליל את הוצאותיו של אדם עבור ילדיו בגילאים שונים כחלק ממעשר כספים